

Етнополітика в Україні: загальне та регіональне як об'єкт і предмет наукового пізнання

Викладено авторську версію виокремлення етнополітичного в суспільних відносинах в Україні та її регіонах як об'єкта і предмета наукового вивчення.

Ключові слова: етнополітика, етнонаціональні відносини, об'єкт і предмет дослідження, регіон, регіоналізація.

Етнополітика є іманентним структурним компонентом всієї системи суспільних відносин. Її дослідження вимагає об'єкт–предметного виокремлення в цих відносинах власне етнополітичного. Відповідну специфіку позначають різними термінами: *етнополітика, етнонаціональна політика, етнополітичні відносини, етнополітична ситуація, етнополітичні процеси*. Ці терміни вирізняються чи не найбільшою мірою узагальнення, коли йдеться про різні вияви етнічних інтересів та політичних умов, чинників і засобів їх реалізації. Спільною основою відповідної лексики є багато-семантичне слово – «**етнополітика**». Зазвичай, ним означається:

1) **сфера суспільних відносин, їх підсистема**, де спільні і специфічні етнічні інтереси осіб, груп осіб, утворених ними об'єднань, організацій, установ та інших соціальних суб'єктів регулюються ресурсами політичної влади (у цьому випадку використовують також терміни «*етнополітична сфера*», «*сфера етнополітики*»);

2) **політичні відносини** осіб, груп осіб, утворених ними об'єднань, організацій, установ та інших соціальних суб'єктів з приводу реалізації етнічних інтересів (у цьому випадку використовують також термін «*етнополітичні відносини*»);

3) **діяльність, поведінка** соціальних суб'єктів, яка полягає у використанні або спробах використання ресурсів політичної влади для реалізації тих чи інших етнічних інтересів (у цьому випадку використовують також терміни «*етнополітична діяльність*», «*етнополітична поведінка*», або на означення окремих випадків етнополітичної діяльності чи поведінки – «*державна етнополітика*», «*державна етнонаціональна політика*» та ін.).

Коли йдеться про «етнополітику» як об'єкт наукового дослідження, мають на увазі всі три вищеназвані смисли терміна. Властиві певному періоду стан і тенденції етнополітики вивчають як *етнополітичну ситуацію*. *Етнополітичний процес* досліджують як сукупність взаємопов'язаних тривалих змін етнополітики – спонтанних і спричинених зовнішніми обставинами та чинниками, організованих і самоорганізованих, кількісних і якісних, генетичних і системно–структурних, зворотних і незворотних.

В системі вітчизняної етнополітики, коли вона стає *об'єктом наукового вивчення й осмислення*, вирізняють величезну сукупність структурних зв'язків. Залежно від мети і завдань кожного окремого дослідження, його виконавці виокремлюють певний вид або сегмент цих зв'язків як предмет пізнавальної діяльності. Таке виокремлення часто пояснюють потребами наукового пізнання як поступу від незнання до знання. І все ж справжнім імперативом при виборі предмета суспільствознавчих досліджень стають актуалізовані проблеми сучасності. Сучасне ставить науці завдання щодо вивчення його витоків у минулому, потребує пояснень наявної ситуації, прогнозування та моделювання версій соціальної динаміки у майбутньому.

На цьому тлі формуються хибні уявлення, що наукові знання про минуле суспільства, буцімто, пояснюють сучасне і дозволяють передбачити будучину. Насправді минуле пізнається й осмислюється через сучасне: актуалізацією пам'яті про минулі явища і події у зв'язку з інтересами сьогодення, в тому числі інтересами поточної політики і політиків, інтересами держави, суспільства і окремих суспільних груп, завдяки введенню у науковий обіг раніше недоступних або малодоступних джерел, через осучаснення й удосконалення дослідницького інструментарію і його технічного забезпечення тощо. Відтак переписується не минуле, не історія. Їх не можна переписати. Але можна і треба переписувати відомості й уявлення про минуле, якщо сучасна наука збагатилася новим знанням. Можна і треба вносити це знання в суспільство. Можна і треба робити його складником і чинником суспільної свідомості, а отже, і мотиватором суспільної поведінки, в тому числі компонентом інформаційного забезпечення державної етнонаціональної політики.

Наукове знання про минуле й сучасність не може передбачити майбутнього. Але воно здатне запропонувати гіпотези щодо варіантів імовірної суспільної динаміки. Такі гіпотези навряд чи можуть претендувати на передбачення будучності. У кращому разі, вони формують інформаційний ресурс для визначення суспільними суб'єктами мети, завдань, напрямів і способів їхньої поведінки. Та й те лише у разі, якщо ці суб'єкти зацікавлені в отриманні і використанні наукових знань про минуле і сучасне для досягнення тих чи інших цілей у майбутньому.

Процес суверенізації України після здобуття незалежності актуалізував багато аспектів колишньої і сучасної етнополітичної динаміки як вияву діалектики загального і регіонального в суспільних відносинах довкола та з приводу спільних і особливих етнічних інтересів і політичних умов та чинників їх реалізації. Частина таких аспектів стали предметом дослідження авторів цієї книги.

Упродовж десятиків і сотень років внаслідок дії багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників, у тому числі й політики держав, у складі яких тривалий час перебували території сучасної України, сформувався теперішній поліетнічний склад її населення. Вітчизняна поліетнічність створила суспільству і громадянам сприятливі можливості розвитку на основі взаємозбагачення етнічними культурними, інтелектуальними, генетичними та іншими ресурсами. Водночас вона ускладнює суспільні відносини, позаяк етнічна динаміка й міжетнічна взаємодія відбуваються через протиріччя між суб'єктами цих відносин з приводу реалізації їхніх специфічних і загальних інтересів.

Ці інтереси формуються й виявляються практично в усіх сферах суспільного життя. Вони щільно пов'язані зі специфікою суспільно-полі-

тичних, етнодемографічних, етномовних, етносоціальних та міграційних процесів минулого й сучасності, особливостями вітчизняної економіки і політики, культури і суспільної свідомості та психології, історичної пам'яті населення, геополітичних і геодивілізаційних викликів та відмінностей у відповідних орієнтаціях населення різних регіонів держави тощо.

Згідно з розрахунками демографів, на Україну очікує подальше скорочення загальної чисельності населення, зростання в його структурі частки українців за національністю та зменшення частки росіян, збільшення кількості кримських татар, представників кавказьких народів, мігрантів з країн Азії, Африки та інших. Тож актуалізується необхідність наукового аналізу етнічної динаміки народонаселення і якості та характеру відносин між особами і групами осіб різних національностей, зокрема, для оптимізації державної політики мінімізації загроз етнічних конфліктів, сприяння громадянській консолідації поліетнічного загалу населення як нації, збереження й розвитку традиційного для України культурного середовища тощо.

Території проживання різних за етнічним складом, переважною мовою спілкування та суспільними орієнтаціями компонентів українського громадянства помітно відрізняються природними, господарськими можливостями, рівнем економічного розвитку, концентрацією виробничих, фінансових, інформаційних, науково-освітніх, людських та інших ресурсів, доходами і якістю життя людей. Так, за обсягом валової доданої вартості, розрахованим на 1 особу, показники між областями різняться більш ніж у шість разів, за розміром середньої заробітної плати – більш ніж удвічі, за рівнем бідності – у чотири рази. Якщо деякі представники вітчизняних і зарубіжних політичних і громадських утворень, ба, навіть релігійних об'єднань і надалі акцентуватимуть у суспільному дискурсі етнічний аспект означених соціальних відмінностей, не можна виключити загрозу конфліктної етнонаціональної дезінтеграції соціуму – через загострення міжрегіональних протиріч, протиріч між центральною і регіональними владами.

Історично сформовані міжрегіональні економічні і соціальні диспропорції консервує нинішній адміністративно-територіальний устрій держави. Він стримує інтенсифікацію господарських зв'язків регіонів та їхніх мешканців, а отже, гальмує процес національно-громадянської консолідації різноетнічного населення держави. У територіальних громадах відсутні стимули і можливості нагромаджувати у місцевих бюджетах необхідні кошти для самостійного задоволення спільних та етноспецифічних інтересів. Тому не можна виключити, що зволікання з проведення адміністративно-територіальної реформи і реформи міжбюджетних відносин може вже найближчим часом спровокувати суспільну напругу і конфліктність – якщо не між етнічно специфічними територіальними громадами або громадянами різних національностей, то між цими громадами і громадянами та державою.

Особливо небезпечні у цьому контексті спроби місцевої бюрократичної і бізнесової верхівки зберегти своє домінування шляхом спекуляцій на етнічних або етнографічних особливостях регіонів, через створення штучних проблем навколо цих особливостей, аби виглядати перед місцевим населенням захисниками його інтересів від диктату центру.

Попри те, що правові регулятори етнонаціональної відносин в Україні в основних своїх параметрах відповідають європейським стандартам,

законодавча база досі не кодифікована, зокрема в сенсі системності та узгодженості змісту вживаних у правових актах термінів, затверджених цими актами норм та порядку застосування останніх. Як наслідок, реальною є небезпека виникнення правових колізій, здатних трансформуватися в колізії і конфлікти суспільні – між етнічними і регіональними спільнотами, між ними і державою, між центральною і регіональними владами та інші. Найвідомішу з таких колізій спричинили недоліки Закону України про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин [1, с. 137–146]. Тож аналіз якості й визначення шляхів оптимізації правових регуляторів етнопонаціональних відносин в Україні є актуальним завданням наукового пошуку.

Серед важливих предметних сегментів дослідження вітчизняної етнополітики – з'ясування стану та способів забезпечення належних умов для збалансованої реалізації інтересів особи, суспільства і держави у сфері етнопонаціональних відносин, наукове осмислення проблем ціннісно–світоглядної і політичної сегментованості українського суспільства, культурних, релігійних, мовних, соціально–економічних та інших відмінностей, ідентитетів та самоідентифікацій різноетнічного населення країни в цілому та її окремих територій, аналіз імовірних наслідків політичної актуалізації наявних етнічних відмінностей задля впливу на суспільну свідомість і суспільну поведінку громадян, зокрема електоральну.

Останнє є вкрай важливими, оскільки певні політичні, квазі–політичні утворення і політики в Україні і закордонні чим далі частіше й масштабніше вдаються до упередженої ідеологізації і політизації окремих фактів минулої і сучасної проблемної міжетнічної взаємодії, гіперболізують відмінності у релігійних і мовних перевагах, традиціях і культурі громадян різної національності та території проживання, у їхньому ставленні до історичних постатей, міфів, пам'яток, до версій та інтерпретацій фактів минулого і сучасного – Голодомору, історії Української Повстанської Армії, польсько–українських конфліктів, до русифікаторської політики самодержавства і комуністичного режиму, до реальної і позірної зміни суспільних статусів етнічних груп, до офіційної, медійної, побутової та іншої мовної практики тощо. Це явище можна означити як *«етнізацію політики»*.

Серед показових виявів і наслідків такої етнізації – особливості перебігу виборчих кампаній 2004, 2006, 2007 та 2010 рр., коли у політичному дискурсі цілеспрямовано акцентувалася тема «двох Україн» – з різною мовою, культурою, релігією, політичними цінностями і геополітичними перевагами. Наслідком стало значне посилення регіоналізації електоральних симпатій, посилення суспільних протиріч довкола мовних, релігійних та інших етнокультурних цінностей.

Чим далі голосніше заявляють про себе радикальні партії і партієподібні утворення та громадські організації етноцентричної політичної орієнтації. Тому їх і називають етнополітичними [2, с. 117–137]. Одні з них керувалися і керуються гаслом переваги української «етнічної нації» в новопосталій державі, інші – прагнуть зберегти й посилити традиційне для імперсько–російської і радянської доби російське домінування, якщо не в усій Україні, то хоча б на окремих її територіях, ще якісь – домагаються якихось виняткових прав для «своїх» етнічних громад, порівняно з іншими.

Соціологи фіксують збільшення дистанційованості одне щодо одного представників населення країни різних національностей. Всеукраїнське опитування (омнібус) 2006 р. виявило, що лише 24 % респондентів вважають, що людей в державі об'єднує спільна історія, територія, 21 % – мова спілкування, 19 % – релігія, 13 % – національна належність, 12 % – політичні погляди, 12 % – патріотичні почуття громадянина України, 10 % – національна ідея побудови Української держави. Відроджуються стереотипи ідентифікації населення за регіональними ознаками – «східняки», «западенці»; засоби масової інформації тиражують «ярлики» на кшталт «дони», «донецькі», «закарпатські»; наростає відчуженість населення різних регіонів [3, с.462].

Певний вплив на ці процеси справляють намагання з боку деяких країн-сусідів реалізувати свої національно-державні інтереси на території України всупереч її власним національно-державним інтересам. Потребують наукового осмислення загрози етнополітичній стабільності в Україні з боку екстремістських кіл Румунії та Угорщини, а також внаслідок реалізації владою цих країн окремих положень їх законів і державних програм стосовно осіб румунської та угорської національності, що є громадянами сусідніх держав.

Не збігаються з інтересами етнополітичної стабільності в Україні і деякі аспекти реалізації на її теренах державної політики Російської Федерації щодо «закордонних співвітчизників». Нерідко окремі політичні діячі і навіть державні органи Російської Федерації своїми заявами та діями втручаються у внутрішні справи України, сподіваючись таким чином блокувати її євроінтеграційні прагнення і навіть спровокувати етноросійську і російськомовну громаду України до конфлікту з Українською державою і більшістю її населення іншої національності і переважної мовної орієнтації.

Серйозний етноконфліктний потенціал містить політизація характерних для наукового, освітнього і медійного дискурсів Росії та України відмінностей в оцінці низки історичних подій і процесів. Така політизація актуалізує в суспільній свідомості проблематику реальної та міфологізованої етнічної історії, етнічні стереотипи і упередженість, а відтак впливає на поведінку соціальних суб'єктів.

Серед частини кримчан наростає негативне ставлення до репатріантів, що повертаються з місць депортації і облаштовуються на своїй Батьківщині в Криму. У самих репатріантів, передовсім кримськотатарської національності, посилюється незадоволення державною політикою сприяння вирішенню їхніх проблем. Відбувається віктимізація їх суспільної свідомості і одночасно посилюється самоусвідомлення як автохтонного, корінного народу. Все це справляє помітний вплив на електоральну та іншу політичну поведінку мешканців автономії, їх ставлення до Української держави і місцевої влади, до громадян інших національностей.

Отже, разом з етнізацією політики відбувається і потребує наукового вивчення *політизація етнічності*. Така політизація засвідчує перехід частини суверенітету влади до народу, зокрема до його етнічних сегментів. Серед виявів політизації етнічності – намагання здобути або розширити доступ представників етнічних груп до владних можливостей, до участі у прийнятті політичних рішень.

Відповідний процес може бути легітимним і толерантним, а може відбуватися й через протистояння, конфлікти та інший деструктив. Найпомітнішими виявами політизації етнічності в Україні стали: утворення і діяльність у Криму російських організацій, які декларують наміри виходу автономії зі складу Української держави та її приєднання до Російської Федерації; вимоги кримських татар трансформувати АРК у кримськотатарську автономію; формування так званого політичного русинства в його осучасненій версії (автори і прихильники цієї версії намагаються ідеологічно відокремити корінне населення краю з його регіональною русинською самосвідомістю від решти етноукраїнського загалу, а відтак домогтися адміністративно–політичного або й державно–політичного самовизначення русинів як окремого народу, нації. Русинська ідентичність розглядається «політичними русинами» як легітимація їхнього виключного права на управління регіоном, розпорядження його природними та іншими соціально–економічними ресурсами і людським потенціалом. Помітна частина «політичних русинів» орієнтована на Росією і знаходить там підтримку); ініціатива угорців Закарпаття щодо утворення на території області угорського автономного національно–територіального округу (без будь–яких проєктних пропозицій щодо правових параметрів такої автономії).

Політизуються етноконфесійні відносини. Найнаочніше це виявилось під час виборчих кампаній 2004 і 2009 – 2010 рр. у ставленні архієреїв та кліру Української Православної Церкви Московського Патріархату (УПЦ МП) та Української Православної Церкви Київського патріархату (УПЦ КП) до тодішніх основних претендентів на посаду Президента України. Показовим свідченням активної участі духовенства УПЦ МП у політичних процесах є діяльність отця Сидора як очільника політичного русинства на Закарпатті. Українська Автокефальна Православна Церква, Українська Греко–католицька та Католицька церкви також не залишилися поза політикою. Посилюється залучення в громадське і політичне життя України протестантських, мусульманських, юдейських, а також новітніх релігійних утворень, що не є традиційними для вітчизняного духовного простору.

Етноконфесійні відносини політизуються й продукують суспільні протиріччя ще через те, зокрема, що управлінські центри майже всіх найчисленніших конфесій України перебувають поза її межами. Їхнє ставлення до українського суспільства і його перспектив багато в чому різняться і, врешті, мало збігаються з українськими національно–державними інтересами.

Означені та багато інших виявів етнополітичної динаміки стосуються як всього українського суспільства, так і його регіональних сегментів. Ці вияви досліджуються і мають досліджуватися як спільне (загальне) в окремому (особливому), і окреме (особливе) в спільному (загальному). Вивчення регіональної специфіки етнополітичних процесів потребує виокремлення в суспільному просторі країни складових, що мають таку специфіку. Йдеться про етнополітичні регіони. Чи є вони в Україні і скільки їх? За якими параметрами ці регіони можна і слід виокремити, дослідити, описати, порівняти? Відповідь на ці питання виявляється набагато труднішою і варіативнішою, ніж видається з першого погляду. Зокрема, через практику застосування терміна і поняття «region» (від лат. *region* – область, район) як таких або в словосполученнях: «етноregion»,

«етнополітичний регіон», «культурний регіон», «євро регіон», «економічний регіон» та інших.

За спостереженнями І. Кураса, «регіон» – одне з самих важко вловимих понять в сучасних суспільних науках. Спершу найпоширенішими були його географічні інтерпретації – як опису навколишнього середовища, у якому географічні елементи поєднані один з одним визначеними і усталеними відносинами (англійський географ і геополітик Х. Маккіндер), як аналог особливого світу з притаманним тільки йому менталітетом, способом мислення, світосприйняття, традиціями (французький історик і філософ Ф. Бродель), як формально–юридичне явище – суб'єкт федерації чи адміністративне утворення з окремим правовим статусом; є в зарубіжній літературі і спроби синтетичних визначень, як у американської професорки Е. Маркузен: «регіон – це історично еволюціонуюче, компактне територіальне співтовариство, яке містить в собі фізичне оточення, соціо–економічне, політичне і культурне середовище, а також просторову структуру, відмінну від інших регіонів і територіальних одиниць, таких як місто або нація» [4,с.287–288].

Особливості використання й тлумачення терміна «регіон» у вітчизняному і зарубіжному науковому, правовому та політичному дискурсах проаналізувала Я. Верменич. І дійшла висновку, що поняття «регіон» є поліфункціональним і багатоскладовим, може трактуватися як адміністративно–територіальна одиниця, як «уявлена спільнота», як одна зі складних форм відображення інституційних перетворень етнорелігійно, геополітично чи гео економічно інтерпретованого простору або що. При цьому пошук формальних критеріїв регіоналізації іде різними напрямками: на підставі адміністративно–територіальних ознак; інтуїтивно; залежно від завдань дослідження, коли наукова проблема спонукає до концептуалізації регіону для обґрунтування певних доктрин; подеколи наукова вартість терміна «регіон» взагалі заперечується, а концепти регіону вважають штучно випродукованими, далекими від реалій [5,с.97–127]. Подібними чином багатоманітність концептуалізацій регіону характеризують також інші дослідники [6].

За спостереженнями А. Пономарьова, «існує багато типологій районування: і за географічними, і природними, і за економічними, і мовними й іншими ознаками». На думку дослідника, «квінтесенцією всіх існуючих типологій слід вважати історико–географічне районування, оскільки воно складалося історично, позначившись на всій системі традиційної культури, господарюванні, соціальних зв'язках, закарбувавшись в історичній пам'яті людей, їх етнорегіональній самосвідомості та крайовій ментальності – чинниках достатньо вагомих як для власне регіоналізації, так і регіональної політики» [7,с.162–163].

Означене спонукає до визнання раціональності інструментально–релятивістського розуміння регіону в сенсі території, що її можна вирізнити як частину більшого простору за властивими їй особливими, порівняно з іншими частинами цього простору, зв'язками–ознаками. Відповідно до такого розуміння, регіоналізація простору залежить від обраних критеріїв, а вибір критеріїв – від мети і завдань наукової рефлексії і/або суспільної практики.

Подібну позицію в Україні обстоюють, зокрема, науковці Національного інституту стратегічних досліджень, які наголошують, що

«регіон» – поняття типологічне, а регіони виділяються на території відповідно до визначених цілей і завдань [8,с.43].

В політико–правовому дискурсі України поняття регіон не має офіційного визначення. Тим часом спроби такого визначення є у міжнародних документах, зокрема тих, які чинні на європейському просторі. Російська дослідниця І. Бусигіна показує, що в традиціях європейського розуміння терміном «регіон» позначають певну велику територію (в цьому її відмінність від місцевості як території меншої), яка вирізняється самоуправлінською специфікою, але не має повного суверенітету. Авторка наводить приклад ухваленої Європарламентом 1988 року Хартії регіоналізму, за якою регіон являє собою гомогенний простір, що має фізико–географічну, культурну й мовну подібність, а також спільність господарських структур та історичної долі [9,с.7–15]. У книзі науковців Інституту регіональних досліджень НАН України, що вийшла за редакцією директора інституту М. Долішнього, звернено увагу на текст ще одного офіційного документа – ухваленого у 1994 році Статуту Комітету європейських регіонів, де терміном «регіон» означається територія, що є очевидною єдністю з географічної точки зору, або територіальна єдність, населення якої зберігає спадкоємність, поділяє спільні цінності та намагається відтворювати й розвивати власну самобутність з метою стимулювання культурного, економічного і соціального прогресу [10,с.108].

З позицій теорії і досвіду соціального управління регіони вирізняють за наявністю адміністративних структур, повноваження яких поширюються на відносини на певній території, з позицій економіки і економічної географії – за особливостями господарювання. З позицій релігієзнавства обґрунтованим і в науково–інструментальному та політико–інструментальному аспектах конструктивним є виокремлення регіонів за етноконфесійною специфікою. Щодо України таку дослідницьку роботу виконали, зокрема, В. Войналович, а також Н. Кочан [11,с.170–191;12,с.76–99]. Показники етнічного складу населення територій України як основу її етногеографічного районування застосував Б. Заставецький [13,с.190]. За етнокультурною специфікою «культурний ландшафт України, – на думку О. Кривицької, – складається з 7 – 10 великих регіонів, які здебільшого збігаються з історико–культурними землями (Волинь, Поділля, Новоросія, Слобожанщина та ін.), що включають кілька адміністративних областей» [14,с.111].

З позицій етнології регіони виокремлюють за історично–етнографічними особливостями. Зумовлені специфікою свого об'єкт–предметного дослідницького поля критерії регіоналізації мають географія, геополітика, статистика, культурологія, соціологія, соціальна психологія та інші галузі. Має інструментальні особливості й етнополітична регіоналізація.

В контекстах останньої широко застосовують термін і поняття «етно–регіон». За П. Надолішнім, зокрема, етнорегіон – «це відповідна територія, яка за сукупністю взаємозв'язаних етнічних елементів, характером та інтенсивністю етнічних процесів відрізняється від інших територій і може виступати як окремий (самостійний) об'єкт державної етнонаціональної політики» [15]. Розглядаючи етнорегіони як простори концентрованого вияву етнонаціональних факторів на ґрунті місцевої специфіки, автор виокремлює кілька груп адміністративних одиниць сучасної України з властивими їм спільними рисами, що мають втраховуватися в діяль-

ності органів влади та місцевого самоврядування. Такими, на думку П. Надолішнього, є:

- 1) група центральних та північних областей;
- 2) західні області (за винятком Закарпатської та Чернівецької);
- 3) східні і південні області (за винятком Одеської);
- 4) Закарпатська, Одеська і Чернівецька області;
- 5) Автономна Республіка Крим і Севастополь [16,с.152–156].

Децю відмінний варіант етнополітичної регіоналізації пропонує А. Шевченко. Він вважає, що «за своїми етнокультурними особливостями населення України сьогодні досить чітко поділяється на центральний, західний і південно–східний регіони. Якщо абсолютна більшість українців західного регіону є україномовною, то більшість українського населення південно–східного регіону – російськомовна. Центральному регіону належить з цього погляду проміжне місце». Отже, в основу етнорегіонального поділу покладено мовну ознаку. Водночас автор наголошує, що «мовна поведінка є лише найпомітнішим чинником регіонального розмежування. Воно виявляється в різній оцінці явищ минулого, в різних поглядах на майбутнє України, в політичних орієнтаціях. Подальший розвиток цих тенденцій несе в собі небезпеку переростання існуючих етнокультурних відмінностей між регіонами в їх територіально–політичне розмежування. Вирішальну роль у подоланні цих тенденцій, – вважає А. Шевченко, – покликана зіграти незалежна українська держава» [7,с.238].

Етномовний аспект суспільної ситуації як критерій територіально–політичної регіоналізації України обрав М. Багров. На основі аналізу згинів графіка Парето–розподілу автор виділяє «базову Україну» – 14 областей, де 95% українців визнають рідною мову своєї національності, «перехідну зону» – 8 областей і Київ, де від 75 до 95% українців вважають мову своєї національності рідною, а також «етнопериферію» – дві області та АР Крим, де мову своєї національності називають рідною від 50 до 65% українців [17,с.103].

Мовні переваги населення вважають домінантним критерієм етнополітичної регіоналізації України і деякі зарубіжні дослідники. Окремі з них не виключають формування й посилення іредентистських настроїв серед населення певних українських територій, передовсім поміж російськомовних громадян Сходу і Півдня країни [18,с.39–51; 19,с.279–308;20,с.109–124;21,с.76–99].

В. Шевчук вважає, що «на основі аналізу історичних рис та етнічної розпорошеності населення можна стверджувати, що Україна поділена на дев'ять регіональних зон з етнополітичними умовами, і більш–менш відмінними напрямками міжетнічних зв'язків» [7,с.200]: Закарпаття, Буковину і Галичину – на Заході; Полісся, Поділля та Слобожанщину – у Центрі; Донбас, Степове Причорномор'я та Крим – на Південному Сході.

О. Галенко критерієм для виділення етнополітичних регіонів називає «наявність та поширення політичних ідеологій та рухів, що утверджують поряд із загальнонаціональними цінностями інтереси регіональних груп, що існують в межах інституціалізованого етносу чи нації». Він виокремлює в етнополітичному просторі України її Закарпаття, Північну Буковину, Південну Бессарабію, Південний Схід, Центральні та Західні області, Крим [22,с.30–71].

На думку І. Зварича, з огляду на сучасні тенденції регіональних етнополітичних процесів та прояви етнорегіоналізму в Україні заслу-

говують уваги регіони, що їх автор називає «етноконфліктними»: Крим, Закарпаття, Північна Буковина, Галичина, Південно–Східна Україна [23,с.106–115].

Вивчаючи вітчизняні контексти регіональної ідентичності та спроби їх описання в науковому і медійному дискурсах, Л. Нагорна застосувала як методологічний інструмент осмислення регіонального поділу України теорію центр–периферійної локальності норвезького політолога С. Роккана. Через призму цієї теорії вона проаналізувала витоки і причини відмінностей у ціннісних орієнтаціях, зовнішньополітичних, мовних та інших, в тому числі пов'язаних з етнічністю, пріоритетах, що їх демонструють українські регіони. Дослідниця дійшла висновку, що «сучасний культурний ландшафт України складається з відмінних за своїми економічними й соціокультурними характеристиками регіонів, кількість яких варіюється в різних дослідженнях від 3 до 11. До того ж, йому притаманна екзогенна зональність: центральні області країни не відіграють роль центрів тяжіння, а є швидше культурно–політичними медіаторами. Два важливі центри діючих сил і групових інтересів – Галичина і Донбас – перебувають на геополітичних полюсах і зазнають впливу сусідніх держав. Що ж до Києва, то на заваді успішному виконанню ним ролі консолідаційного центру держави стає не лише слабкість відповідних формальних і неформальних інститутів, але й тісне зрощення бізнесу й політики, змагання «поза правилами й ідеологіями» за владу й ренту» [24,с.169].

І за якими б ознаками дослідники виокремлювали в Україні її етнополітичні регіони, які б їх кількість і просторові межі не фіксували, всі погоджуються, що в більшості випадків відповідні території не збігаються з територіями адміністративно–територіальних одиниць [25,с.192–218;26,с.260–363], хоча стаття 132 Конституції і стверджує, що територіальний устрій держави ґрунтується, поряд з іншим, на врахуванні демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій регіонів. Як зазначають В. Котигоренко і М. Панчук, успадкований від комуністично–радянського режиму теперішній територіально–адміністративний поділ України має поміж інших вад і недоліків такі, зокрема, як «штучне розчленування економічно, екологічно, духовно–культурно, демографічно та етнографічно споріднених територій. Наслідком цієї ситуації є наростаюча колізія двох тенденцій – прагнення регіонів до якомога більшої самостійності, з одного боку, а з іншого – намагання центральної влади підпорядкувати собі життя регіонів у його основних виявах. Відтак постає проблема «регіони – центр», розв'язання якої регіони вбачають у набутті ними більшої незалежності від центру. Подеколи такі відцентрові орієнтації провокують навіть сепаратистські настрої серед частини населення окремих регіонів» [25,с.192–193].

Тим не менш автори практично всіх версій регіоналізації суспільного простору України включають до складу виокремлюваних регіонів Автономну Республіку Крим, області та міста Київ і Севастополь як цілісні адміністративно–територіальні утворення. «Такий підхід, з огляду на помітні внутрішньообласні відмінності, – слушно зазначає М. Дністрянський, – є до деякої міри надто великим узагальненням, що не зовсім відповідає потребам середньомасштабного етногеографічного районування» [27,с.274]. Додамо: не тільки етногеографічного районування, а й етнополітичного та будь–якого іншого. Зокрема, застосування як критеріїв районування (регіоналізації) ознак геолого–географічних,

історико–етнографічних, адміністративно–територіальних та етнодемографічних, а також показників самоідентифікації населення дозволяє аргументовано виокремити у складі Донецької і Запорізької областей адміністративно–територіальні утворення нижчих рівнів, які можуть розглядатися як територіально–суспільна цілісність, що має специфічні характеристики, відмінні від характеристик кожної з двох названих областей [28,с.8–13].

І все ж, у випадках великомасштабної регіоналізації суспільного простору включення до його складових адміністративно–територіальних утворень вищого рівня як цілісних одиниць виглядає виправданим. Вже цитований М. Дністрянський аргументує доцільність такого підходу, зокрема, «прикладними геоетнополітичними орієнтирами», а також тим, що «області є певною мірою цілісним регіонами з єдиною системою регіональної політики в інформаційній, освітній, культурній та інших сферах», що «значною мірою пов'язано з культурно–організаційною роллю обласного центру» [27,с.274]. Керуючись цими міркуваннями та на основі аналізу й урахування культурно–політичних, етнодемографічних, етномовних та інших етносоціальних характеристик АРК та областей дослідник об'єднав їх у такі групи: 1) Закарпатська і Чернівецька області; 2) Волинсько–Галицький район (Волинська, Рівненська, Івано–Франківська, Львівська і Тернопільська області); 3) Центральний район (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська і Чернігівська області); 4) Донецький район (Донецька і Луганська області); 5) Одеський район (Одеська область); 6) Центральнo–Причорноморський район (Миколаївська і Херсонська області); 7) Дніпровсько–Харківський район (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області); 8) Кримський район (АР Крим) [27,с.269–289].

Розглянуті та інші варіанти регіоналізації (районування) суспільного простору України за спільністю або близькістю етноспецифічних, етнополітичних характеристик населення певних територій, дають підстави вважати, що будь–яка регіоналізація є способом, формою і результатом рефлексії. Вона виконує суто інструментальні – пізнавальні та описові – функції, суб'єктивована предметом, метою і завданнями дослідження та суспільної практики, а також вибором критеріальних основ. Якщо цей вибір базується на фаховому аналізові суспільних реалій і є логічно несуперечливим, він розвиває пізнавальний інструментарій науки, стає засобом формування відносно достовірних знань про етнополітику. Такі знання важливі для гармонізації етнонаціональних відносин та інтересів (звісно, у разі, коли суб'єкти етнополітики сповідують гуманістичні цінності та зацікавлені в соціальній стабільності, а не в досягненні якихось політичних чи інших цілей через загострення суспільних протиріч).

Список використаних джерел

1. Котигоренко В. Мовний аспект державної етнополітики в Україні // Стратегічні пріоритети: науково–аналітичний щоквартальний збірник Національного інституту стратегічних досліджень. – К., 2007. – № 2(3).
2. Ляшенко О. Участь етнополітичних партій у політичному процесі в Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2010. – Вип. 2 (46).

3. Шульга М. Симптоми фрагментації суспільства (замість післямови) // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007.

4. Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність. Статі, виступи, інтерв'ю 90–х років. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999.

5. Верменич Я. Територіальна організація в Україні як наукова проблема: регіонально–історичний та політико–адміністративний виміри. – К.: Інститут історії України НАН країни, 2008.

6. Доморенко Е. Концепции «старого» регионализма в контексте современной Европы // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 4 / http://www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=527&Itemid=53; Мельник В., Скочиляс Л. Політична регіоналістика: предметне поле і теоретико–методологічні основи // Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки. – 2002. – Вип. 4. / http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Melnyk_Skochylyas.htm

7. Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. Міжнародна науково–практична конференція (10–11 лист. 1994 р.) / Інститут національних відносин і політології НАНУ, Інститут держави і права ім. В. Корецького НАНУ, Міністерство України у справах національностей, міграції та культур. – К., 1995.

8. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально–економічного розвитку / За ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2005.

9. Бусыгина И.М. Концептуальные основы европейского регионализма // Регионы и регионализм в странах Запада и России / Ин-т всеобщей истории РАН; Отв. ред. Р.Ф. Иванов. – М., 2001.

10. Регіональна політика та механізми її реалізації / За ред. М.І. Долішнього. – К.: Наукова думка, 2003.

11. Войналович В. Регіональні аспекти етноконфесійних процесів в сучасній Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2002. – Вип. 19.

12. Войналович В., Кочан Н. Регіональні особливості інституалізації релігійного простору України // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2010. – Вип. 2 (46).

13. Заставецький Б. Етногеографічне районування // Соціально–економічна географія України / За ред. О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994.

14. Кривицька О. Етнокультурні цінності як чинник дезінтеграції України // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2007. – Вип. 34. (підсерія «Курасівські читання»).

15. Надолішній П.І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики. – К., 1998.

16. Надолішній П.І. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект. (Теоретико–методологічний аналіз). – К. – Одеса, 1999.

17. Багров Н.В. Региональная политика устойчивого развития. – К.: Либідь, 2002.

18. Арель Д. Украина выбирает Запад, но без Востока // Pro et Contra. – М., 2005. – Т. 9. – № 1 (28).

19. Stepan A. Ukraine: Improbable democratic «nation–state» but possible democratic «state–nation» // Post–Soviet affairs/. – Columbia, 2005.

20. Миллер А.И. Государство и нация в Украине после 2004 г.: анализ и попытка прогноза // Политическая наука. – 2008. – № 4.

21. Миллер А.И. Политика строительства нации–государства на Украине // Политическая наука. – 2010. – № 1.
22. Галенко О. Етнополітичний регіоналізм в сучасній Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2002. – Вип. 19.
23. Зварич І.Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст. К.: Дельта, 2009.
24. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008.
25. Котигоренко В., Панчук М. Проблеми адміністративно–територіального устрою України у контексті особливостей етнонаціонального розвитку регіонів // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2002. – Вип. 19.
26. Татаренко Т. Регіональний фактор у політичному житті України (політико–правові аспекти). – Луганськ: Вид–во СНУ ім. В. Даля, 2005.
27. Дністрянський М.С. Етнополітична Географія України. – Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.
28. Дегтеренко А.М. Етнонаціональний аспект життєдіяльності територіальних громад Українського Північного Приазов'я (політологічний вимір). – Маріуполь, 2008.

Котигоренко В.А. Этнополитика в Украине: общее и региональное как объект и предмет научного познания

Представлена авторская версия определения этнополитического в общественных отношениях в Украине и ее регионах в качестве объекта и предмета научного исследования

Ключевые слова: этнополитика, этнонациональные отношения, объект и предмет исследования, регион, регионализация.

Kotygorenko, V.V. Ethnopolitics in Ukraine: the general and the regional as object and matter of scientific knowledge

The work lays out the author's version of distinguishing of the ethnopolitical in social relation in Ukraine and its regions as object and matter of scientific study.

Key words: ethnopolitics, ethnic and national relations, object and matter of study, region, regionalization.